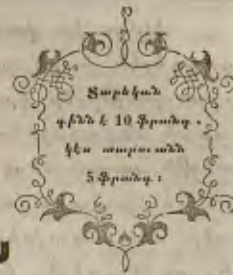

ԵՐԽՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 22.

1858

Ս. ՀԱՏՈՐ

ԱՆԻՐԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՊԵՏԻՓԸ

Բրովճետեալ կը կարծուէր թէ ճիլպերդ Կրինտեմ առանց կտակի մեռած է, կառավարութիւնը քանի մը պաշտօնատէրներ որոշեց որպէս զի անոր ստացուածքը գրի անցընեն եւ տէրութեան գրաւեն: Սակայն անոնք զեռ աս գործողութիւնը չսկսած, իմացուեցաւ թէ վաճառականը քանի մը տարի յառաջ կտակ մ'ըրած եւ Ուիլեմս Պոլլի անուամբ վաճառականին տուած էր, զինքն իր կտակակատարն անուանելով: Աս մարդս՝ որ Մենչեսդրի գլխաւոր վաճառականներէն մէկն եւ Հենրիկին Կրինտեմին քեռորդուցն եւ ժառանգին մեծ բարեկամն էր, երբ որ իմացաւ թէ կառավարութիւնը կը պատրաստուի իր բարեկամին ժառանգութիւնը գրաւել, փութաց իր քովը կեցած կտակն երեւան հանել: Կտակը դատաւորաց առջեւ բացուեցաւ՝ որուն մէջ Կրինտեմ կը պատուիրէր որ իր մահուանէ ետքն իր խանութն անմիջապէս գոցուի, իր քեռորդին Հենրիկ իրեն ընդհանուր ժառանգ ըլլայ եւ իր բոլոր ստացուածները ժառանգէ: Ասոր զօրութեամբ Ուիլեմս վախճանելոյն ստացուածները գրաւեց, Մորգիմեր անուն վաճառականին՝ որ իր տուրեւառի ընկերն եւ շատ պատուաւոր, թէպէտ եւ աղքատ մարդ մըն էր, աղաչեց որ հաշիւները տեսնէ ու ստակներն եւ առնել լինել ժողովէ: Իսկ ինքը փութաց Նէպոլիս երթալ, ուր կը գտնուէր նոյն ժամանակն իր մօրեղբօր մահուան գոյժը տայ եւ միանգամայն զինքը փութով Լոնտոն բերէ:

Աս ժամանակներս սկսած էր Անգղիայի մէջ երկաթուղւոյ շինութիւնն եւ շատ դրամատէրներ

անոր բաժանորդութեան թղթերը գնելով ու ծախելով՝ գրեթէ ամէն օր մեծամեծ շահեր ու կորուստներ կ'ընէին: Մորգիմեր քիչ ժամանակուան մէջ իրեն յանձնուած գործքը գլուխ հանեց որով իր քովը մեծ ստակի գումար մը, 600,000 սդերլինի չափ, ժողովուեցաւ: Շահագէտ վաճառականն անմոռութիւն համարելով այսչափ մեծ գումարն առանց օգտի պահել, ձեռք վարկաւ ինքն ալ անոր մէկ մասովն երկաթուղւոյ բաժանորդութեան թղթեր գնելու որով կը յուսար մեծ շահ ընել. սակայն մեծապէս խաբուեցաւ, առաջին անգամուն իր գործքն անյաջող գնաց ու մեծ կորուստ ըրաւ. եւ փոխանակ ասով խրատուելու, երկրորդ անգամ աւելի մեծ գործքի ձեռք վարկաւ որպէս զի առաջին վնասն հանէ, սակայն դարձեալ կորսնցուց, եւ այսպէս անդադար աւելի մեծ գումարի բաժանորդութեան թղթեր գնելով՝ եւ միշտ վնաս ընելով քանի մը շաբաթ ետքը տեսաւ որ իրեն յանձնուած գումարին մեծագոյն մասն աներեւոյթ եղած է: Իրեն աս վիճակի մէջ էին, երբ որ Ուիլեմսին եւ Հենրիկին մօտաւոր դալստեան լուրը շանթի հարուածի մը պէս իրեն հասաւ: Իր բարի համբաւը պիտ'որ կորսուէր եւ նաեւ դատաստանին կողմանէ իրեն դէմ ահագին վճիռ մը պիտ'որ ելլէր, որովճետեալ ինքն ամենեւին միջոց ու կարողութիւն չունէր կորսուած գումարին հատուցում ընելու: Իսկզբան մտածեց անձնասպանութեամբ աս վատհամբաւութենէն ազատիլ. ետքը կը խորհէր հեռաւոր երկիր մը փախչել:

Մորգիմեր աս ահագին խորհուրդներով սենեկին մէջ վեր վար պտրտելու ժամանակ, ծառան դուռը բացաւ եւ ծանոյց թէ օտարական մ'եկած է եւ կ'ուզէ իրեն հետ տեսութիւն ընել:

— Տունը չեմ, ոչ որ կրնամ ընդունիլ, ըսաւ տհաճութեամբ դժբախտը:

— Իայց եկողը կ'ըսէ թէ պէտք է որ ձեզի հետ խօսի, կրկնեց ծառան:

— Պէտք է որ ինձի հետ խօսի՞, իր անունն ըսաւ:

— Այո, Սմալ, Կրինտեմին բաժանակիցն:

— Ի՞նչ կ'ուզէ խօսիլ, մտածեց Մորգիմեր, եւ ծառային հրամայեց որ օտարականը ներս բերէ:

Սմալ իր վաճառականներին մեռնելէն եւ խանութին գոցուելէն ետքը բոլորովին անգործ մնացած էր եւ չքաւորութիւնը կամաց կամաց իր վրայ կը տիրէր, ուստի անդադար նոր հնարք մը կը մտածէր իրին տեմին ստացուածոց գոնէ մէկ մասն իր ձեռքը ձգելու, եւ աս պատճառաւ մեծ մտադրութեամբ կը դիտէր ժառանգութեան խնդրոյն ընթացքը: Իմացած էր որ Մորդիմեր իր քովը գտնուած ստակով շատ բաժանորդութեան թղթեր գնած է, եւ հաշիւ ընելով նոյն թղթերուն գնոյն վերջին ժամանակներս սաստիկ ինքնաշն, հաստատութեամբ հետեւցուց թէ անիկայ անշուշտ մեծ կորուստ ըրած պիտ'որ ըլլայ: Աս բանիս վրայ մէկ կողմանէ սաստիկ կ'ուրախանար, որովհետեւ չենրիկին գէմ սաստիկ ատելութիւն ունէր եւ կը բաղձար զանիկայ բոլորովին աղքատացած տեսնել, բայց միանգամայն, ուղեց աս դէպքս իրեն օգտին գործածել:

— Բարի լոյս սիրելի բարեկամ, ըսաւ Մորդիմերին, խցէն ներս մտնելուն պէս, ձեզի գէշ, շատ գէշ լրեր կը բերեմ:

— Ի՞նչ լրեր, հարցուց դժբախտ վաճառականն՝ որուն երեսը մեռելի գոյն դարձած էր:

— Օգրմանալի բան. դեռ չլսեցիք:

— Ի՞նչ պիտ'որ լսեմ:

— Դեռ չէք գիտեր որ Ուիլիէմս Պոլլի եւ չենրիկ ետ դարձած են:

— Ստուգիւ, պատասխանեց Մորդիմեր, եւ իր երեսն աւելի եւս գունատեցաւ:

— Եւ, բայց խեղճ պատանին շատ հիւանդ է, իր առողջանալուն յոյս չկայ: Դժբախտ պատանի. այնչափ ժառանգութիւնը կարող պիտ'որ չըլլայ վայելել:

— Եւ, այո:

— Կարծեմ թէ 700,000 սգերլինի մօտ պիտ'որ ըլլայ ձեր քովը դրուած դրամը:

— Գրեթէ, ըսաւ Մորդիմեր, ու բոլոր մարմնովն սկսաւ դողալ, մտածելով թէ նոյն գումարին գրեթէ կէսն իր անխոհեմ շահագրգիռութեամբը կորսուած էր:

Սմալ երկայն ժամանակ մեծ մտադրութեամբ անոր նայեցաւ, որպէս զի անոր սիրալ թափանցէ եւ իրաց ստոյգ վիճակն իմանայ: Ասիկայ դժուար գործ մը չէր. անհաւատարիմ վաճառականին ամէն շարժումներն, իր տարտամ պատասխաններն յայտնի կը ցուցնէին իր սրտին անհանգստութիւնը: Սմալ ասոր համոզուելէն ետքն յանկարծ իր լեզուն փոխեց եւ Մորդիմերին յայնանպէս հարցուց:

— Բարեկամ, ձեր հաշիւը ի՞նչպէս պիտ'որ լմնցնէք:

— Ձեմ հասկնար ձեր միտքը, պատասխանեց անիկայ դժկամակութեամբ. աս հարցմամբ ի՞նչ կ'ուզէք ըսել:

— Օ՛խ այնչափ անմիտ կը կարծես որ քու գտնուած վիճակդ չիմանամ, ըսաւ դարձեալ Սմալ առանց իր հանդարտութիւնը կորսնցնելու: Գիտցիր

որ ես թշնամութեան մտքը հոս եկած չեմ այլ կ'ուզեմ զքեզ քու դժբախտ վիճակէդ աղատել. ուստի իրարու հետ յայտնի խօսիմք: Ես զչենրիկ իրին տեմին ժառանգը ցմահ կ'ատեմ եւ կը բաղձամ որ անոր ժառանգութիւնը մինչեւ վերջին դանդը կորսուի եւ ոչ թէ միայն քանի մը հարիւրհազար սգերլին, զորոնք դուն վատնեցիր:

— Ստուգիւ ես շատ դժբախտ մարդ մըն եմ, պատասխանեց Մորդիմեր երբ որ տեսաւ թէ Սմալ իր վիճակին վրայ կատարեալ տեղեկութիւն ունի:

— Եւ անց իմ օգնութեանս չես կրնար աս ցանցէն աղատիլ, կրկնեց Սմալ: Բայց ըսէ ինձի որչափ է քու վատնած գումարը:

— Երկու հարիւր հազար սգերլինէն աւելի:

— Եւ ատ մեծ գումար. ասոր հատուցում ընելը քու կարողութեանդ շատ վեր է. տեսնե՞ք թէ ինչպէս աս վտանգէն պիտ'որ պրծիս: Անհաւատարմութիւնը մեծ յանցանք մըն է. հարկ է որ Անգղիայէն դուրս ելլես:

— Բայց ի՞նչ պիտ'որ ընեմ. ի՞նչով պիտ'որ ապրիմ:

— Ի՞նչով պիտ'որ ապրիս, պատասխանեց Սմալ: Ան մարդն որ իր ձեռքը 400,000 սգերլին ունի, այսպիսի հարցում մը պէտք չէ ընել: Աս տունը քուկդ է:

— Եւ:

— Եւ ատ հին կ'երեւայ:

— Սենչեսդրի ամենէն հին տներէն մէկն է:

— Ուրեմն շատ դիւրաւ կրնայ պրիլ: Հաշիւներդ երբ պիտ'որ տաս:

— Երբ օր ետքը:

— Խօսքերուս աղէք միտ դիր, ըսաւ Սմալ, Մորդիմերին քովը մօտենալով՝ ու ձայնը ցածցնելով: Վաղը դրամասեղանէն ամէն ստակներն առ տուն բեր. ամէն հաշուի գրքերն ու տոմսակներն, ստակին մէկ պղտիկ մասն ալ քու արկելդդ մէջ դիր. քեզի պլաճեւ զգեստ մը պատրաստէ որպէս զի բոլորովին ապահով ըլլաս: Երբ որ գիշերը քու ծառաներդ անկողին կը մանեն տան կրակ տուր եւ դուն ստակները հետդ առած փախիր: Ժողովուրդը կը կարծէ թէ դուն ալ տան մէջ պրած ես:

— Բայց ո՞ր պէտք եմ փախիլ:

— Եւ աշխարհքն, ուր հարուստ եկաւորին ամենեւին հարցում չեն ըներ. գնա հոն երկիրներ գնէ եւ նահապետի մը պէս հանգիստ կեանք անցուր: Դուն ոչ առաջինն ես եւ ոչ ալ վերջինը պիտ'որ ըլլաս այսպիսի բան մ'ընողներուն:

— Բայց ասիկայ անարդ գողութիւն մըն է. ես չեմ կրնար այսպիսի բան մ'ընել, ուրիշ միջոց մը չկայ, ինձի ուրիշ ճամբայ մը ցուցուր եւ քեզի հազար օրհնութիւն կու տամ:

— Եւ, կայ ուրիշ միջոց մ'ալ, պատասխանեց Սմալ, եւ դէպ ի պատ մօտենալով եւ հոն կախուած լեցուն ատրճանակն առնելով, զանիկայ քննեց եւ Մորդիմերին երկնցուց ըսելով, ահա աս է միջոցը:

Եղկելին երկու անգամ ատրճանակին բերանն իր ճակատը դրաւ եւ ուղեց հրահանք քաշել, բայց կենաց սէրն իր ձեռքն արգելեց. վերջապէս զէնքը ձեռքէն նետեց եւ աչքերէն արտասուք թափելով ըսաւ. Ոչ, ոչ. չեմ կրնար մեռնիլ. քու խորհրդիդ կը հետեւիմ. հեռաւոր աշխարհ մ'ապրիլը լաւագոյն է քան թէ տխուր ու մթին գերեզմանը:

— Ընկալէս է:

— Բայց ըսէ ինձի, հարցուց նորէն Մորդիմեր, դուն աս բանիս մէջ ինչ շահ ունիս: Ես ալ աշխարհքը քիչ մը կը ծանցեամ. չեմ կրնար կարծել որ դուն միայն կարեկցութեան ու բարեկամութեան համար ինձի աս խորհուրդը կու տաս:

— Ես ալ Անդրկայէն ձանձրացած եմ, ըսաւ անորէնը, կ'ուզեմ Ամերիկա գաղթել, հոն աշխատակէր անձանց համար բաւական տեղ կայ:

Մորդիմեր գինի բերել տուաւ եւ Սմալըն հետ երկայն ժամանակ իրենց ընելու գործքին ամէն մէկ պարագաներուն վրայ իրարու հետ խօսակցեցան: Իր ամէն մէկ հարցմանց Սմալ պատասխան մը պատրաստ ունէր:

— Կարծեմ թէ աղէկ պիտ'որ յաջողի, ըսաւ չար խորհրդատուն իր նոր դաշնակցին՝ երբ որ անոր ամէն տարակոյսները լուծեց եւ անոր խղճին աղբու մը վախով կամ ծաղրելով լռեցուց:

— Կարելի է, պատասխանեց Մորդիմեր, բայց ծառաներն ինչ պիտ'որ ընենք. չեմ ուզեր մարդու մը կեանքը վտանգի մէջ դնել:

— Ընտք աղատելու հնարք մը կը գտնեն, պատասխանեց իր մոլորեցուցիչը: Բայց ո՞ր է քու ննջարանդ:

Մորդիմեր՝ սրահին քովը դուռ մը ցուցուց:

— Լաւ. լաւ: Անտարակոյս տան մոխիրները պիտ'որ քնեն, պրած ստակին մէկ մասը գտնելու յուսով. ուստի ննջարանին մէջ քանի մը մարդու ոսկրներ պէտք ենք դնել: Ես աս բանս ալ հոգացած եմ. քանի մ'օր յառաջ ածրդէն քանի մը կտոր անդամաղնական ոսկրներ դնեցի, վաղը զանոնք հոս կը խրկեմ: Բայց հիմա հարկ է որ քեզմէ բաժնուիմ. վաղը փութով Ուիլեէմսին եւ Հենրիկին գնա եւ ստիպէ որ հաշիւները լմնցընելու օր մը սահմանեն:

Մէյ մ'ալ երբ կը տեսնուինք:

— Վաղը, վերջին կարգադրութիւններն ընելու համար: Տանդ մէջ շատ օղի ունիս. եթէ չունիս գնել տուր, նաեւ առատ գինւոյ ոգի եւ կանթեղի իւղ. տունը շուտով պրելու նիւթեր առատ պէտք ենք ունենալ:

— Հոգ մ'ըներ. հին տունը յարգի պէս պիտ'որ պրի:

Ըս խօսքով իրարմէ բաժնուեցան: Սմալ տուն երթալու ժամանակ դեղալաճառի խանութ մը մտաւ եւ շիշ մ'ափիոն գնեց. ասոր մեծ հարկաւորութիւն ունէր:

Երկրորդ իրիկունը Մորդիմեր իր խցին մէջ նստած էր եւ իր անօրէն գործակցին գալատեան կը սպասէր: Նոյն օրը դրամասեղանէն առած էր 400,000 սղերլին, Հենրիկին ժառանգութեան մնացորդն՝ որոնք պզտիկ արկեղ մը մէջ փակուած իր առջեւի սեղանին վրայ կը կենային: Թէպէտ եւ իսկզբան մեծ հանգարտութիւն եւ անհոգութիւն մ'ունէր, բայց քանի որ իր անօրէն գործքին կատարման ժամը կը մօտենար, իր վրայ վճատութիւն եւ շիտութիւն մը կը տիրէր: Ծառաները մեծ զարմացմամբ կը տեսնէին թէ իր խցին ամէն կողմն ոգւոյ շիշերով կը լեցընէ եւ տունը շուտով պրելու զանազան կարգադրութիւններ կ'ընէ. եւ եթէ իրենց տիրոջը վրայ մեծ վստահութիւն մը չունենային, նոյն ժամանակը կըրնային գուշակել անոր ահագին խորհուրդն: Եղկելին իր խցին մէջ նստած կը խորհէր ան յիմարական գործքը՝ զոր պիտ'որ ընէր եւ անով իր համբաւն ու բարի անունը պիտ'որ ոչնչացընէր:

— Ըստուած ողորմի ինձի, կ'ըսէր ինքն իրեն, ինչ անհաստատ են մարդկան խորհուրդներն. ո՞վ կըրնար կարծել թէ ես աս վիճակիս պիտ'որ հասնիմ:

Աս միջոցիս ծառան դուռը զարկաւ եւ ձեռքն արկղով մը ներս մտաւ:

— Սա անկիւնը դիւր, ըսաւ իրեն Մորդիմեր, աս իրիկուն օտարականի մը կը սպասեմ եթէ դայ, փութով ինձի բեր. ուրիշներուն համար տունը չեմ:

Ծառան տիրոջը հրամանը կատարեց եւ դուրս ելաւ: Քանի մը ըսպէ հոգը Սմալ խցին ներս մտաւ:

— Հատ ճիշդ էք, ըսաւ իրեն տանտէրը:

— Գործքի մէջ միշտ ճշգրութիւն կը պահեմ, պատասխանեց դրուժանը. սովորութիւնս այսպէս է: Կարգադրութիւններս կատարեցի:

— Ընտք:

— Իսկ ստանկը:

Մորդիմեր սեղանին վրայ կեցած արկղիկը ցուցուց: Ետքն հարցուց անոր. Քու խրկած արկեղդ մէջ ինչ կայ. գուցէ ծպտելու զգեստ մը:

— Ընկէ զատ, պատասխանեց Սմալ ատելութեան ծիծաղով մը, իմ բաժանակցիս հաշուի գըրքերն եւ առնելիքներուն հաշիւներն ու տոմսակներն՝ որոնց գումարն աս արկեղ մէջ բովանդակած ստակէն շատ աւելի է:

— Բայց անոնք իր ժառանգին կը վերաբերին:

— Ընտք, եւ առանց ասոնց ինքը մուրացկան մը կ'ըլլայ:

— Ուրեմն ինչ կ'ուզես ընել աս հաշիւները:

— Կ'ուզեմ զանոնք պրել ու մոխիր դարձընել. իմ վեժխնդրութիւնս միայն կէս կատարած կ'ըլլամ եթէ իմ ատելիս բոլորովին մուրացկան չընեմ: Ստոյգ է ստակը կը սիրեմ, իմ անձնական ապահովութիւնս կ'ուզեմ. բայց ասոնց երկուքն ալ կը զոհեմ զանիկայ բոլորովին կործանելու համար: Անիկայ զիս անարգեց, զիս թշնամանեց. ես երբեք բան մը չեմ մոռնար:

— Բայց չեմ ալ ներեր, աւելցուց Մորդիմեր հառաչելով:

— Երբեք. միայն խենթերը կը ներեն ու կը մոռնան: Բայց հիմայ մեր գործքին նայինք. կորսնցընելու ժամանակ չունինք: Գինի չունինք. զիս շատ պաղուծեամբ կ'ընդունիս, թէպէտ եւ ես միայն քեզի համար եկած եմ: Շուտով գինի բեր որ մեր գործքին յաջողութեան համար խմենք:

Մորդիմեր խորունկ հառաչանք մ'իր դարանին մօտեցաւ եւ քանի մը շիշ հանեց սեղանին վրայ դրաւ: Սմալ երկու գաւաթ լեցուց եւ մէկը ձեռքն առած վեր բարձրացուց ու ըսաւ. Ի յաջողութիւն մեր գործքին: Մորդիմեր իր գաւաթն անոր զարկաւ:

— Մէյ մ'ալ խմենք, կրկնեց Սմալ, գաւաթները նորէն լեցընելով՝ Ի կորուստ մեր թշնամեաց:

— Աս թշնամի չունիմ, պատասխանեց Մորդիմեր զղջական հառաչմամբ:

— Խենթ, ըսաւ իր փորձիչը, բոլոր մարդկութիւնը քու թշնամիդ է. քու անիրաւութիւնդ եւ անհաւատարմութիւնդ իմացուելուն պէս բոլոր աշխարհք քեզի դէմ պիտ'որ դառնայ, զքեզ պիտ'որ թշնամանէ, պիտ'որ հայհոյէ:

— Եստուած ողորմի ինձի, գոչեց եղկելին, չարաչար ինկայ եւ չեմ կրնար նորէն կանգնիլ:

— Ուրեմն ինչո՞ւ պարապ խորհուրդներով զքեզ կը տանջես, կրկնեց դարձեալ իր փորձիչը, զղջումը մարդուն ամենէն անմտական զգացումներէն մէկն է: Ես ալ յանդուգն գործքի մը ձեռք զարկի եւ կորսնցուցի: Եթէ զղջումն ինձի ընկեր առնուի, հիմայ մուրացկան մ'եղած էի. բայց սպասեցի, նորէն սկսայ եւ շահեցայ: Գուն ալ կրնաս նոյնն ընել: Բայց հիմայ գինիդ խմէ. անիկայ քեզի սիրտ ու զօրութիւն կու տայ. ասոնց երկուքն ալ քեզի հարկաւոր են:

Մնացածը հալ անհամ:

Բ Ն Ա Պ Ա Տ Մ Ա Վ Ա Ն

ՄԱՐԳԱՆԵՐՆ ՄԱՐՄՆԱՅՆ ԿԱՋՄՈՒԹԻՒՆԸ

(Շարունակութիւն տես թիւ 19)

Արեւան ջրջանի գործարարներ:

Արեւան գործարարներն Անթի կը կոչուին՝ որոնք գլանաձեւ հեղուկ նիւթով մը լեցուն խողովակներ են: Աս խողովակներն իրենց մէջ բովանդակած հեղուկին որպիսութեան համեմատ զանազան անուամբ կ'անուանուին, ինչպէս, Եղեղուկ կը կոչուին անոնք, որոնց մէջէն հեղուկը լուրթ (բաց) կարմիր գոյն ունի, Արեւան եղուկ՝ որոնց հեղուկը թխակարմիր է, իսկ Ժծեղուկ կամ Արջի եղուկ անոնք՝ որոնց հեղուկն ամենեւին գոյն չունի: Անթիոց մէջ գտնուած կարմիր հեղուկն Արիւն կ'անուանենք:

Արեւան ջրջանն երեք վախճան ունի. Նախ ասով մարտողութեամբ մարմնոյն սննդեան համար պատրաս-

տուած հիւթն՝ անոր (մարմնոյն) ամէն կողմն հաւասարապէս կը բաժնուի. Երկրորդ՝ արիւնը մարմնոյն զանազան գործարարներէն ան ամէն նիւթերը կը ժողվէ կ'առնու, որոնք ալ նոյն գործարարին վախճանին չեն ծառայեր, եւ Երրորդ՝ արիւնը մարմնոյն ամէն կողմը միօրինակ տաքութիւն կը տարածէ:

Արիւն: Քառասուն տարուան մարդու մը մարմնոյն միջին ծանրութիւնը 137 գերմանական լիտր (55 օսմանեան լիտր) կը համարուի, որուն գրեթէ չորս մասին մէկն այսինքն 30,5 լիտրն արիւնն է: Արիւնն անթափանցիկ եւ կարմրագոյն հեղուկ մըն է, իր գլխաւոր նիւթը ջուր է, որուն մէջ հեռուեալ նիւթերը կը գտնուին, իրենց առջեւը դրուած թուերուն համեմատութեամբ:

Արեւան բաղադրիչ նիւթերը:	100 մասի մէջ	Ա. թուերն արեւան բաղադրիչ նիւթերուն միայն միջին համեմատական չափերը կը ցուցնեն, վասն զի մարմնոյն տարիքին, ապրելու եղանակին եւ առողջութեան համեմատ աս չափերն ալ կ'աւելնան կամ կը պակսին: Արեւան
Ջուր	78,2	մէջ աս հաստատուն եւ հեղուկ նիւթերէն զատ քանի մ'օդի տեսակներ ալ կը գտնուին, այսինքն թուրթուրածիկ օդ, Բորսակածիկ օդ եւ Ածխածիկ օդ: Մանրադէտով դիտելով՝ արիւնը լուրթ գեղին հեղուկ մը կ'երեւայ՝ որուն մէջ բաղմամբ ազտիկ կարմրագոյն հատիկներ կը լողան, եւ արեւան կարմիր գոյն մը կու տան. աս հատիկներն Արեւան գնդակ կ'անուանուին, եւ իրենց մէջ մաս մ'երկաթ ունին (մարդու մը բոլոր արեւան մէջ 3 տրամի չափ): Արեւան մէջ գտնուող հատիկներէն մէկ մասն, այսինքն Արջի հատիկ կոչուողները բոլորովին անգոյն են: Եթէ թարմ արիւնը քիչ մը ժամանակ թող տրուի, կը սկսի սառիլ եւ երկու մաս կը բաժնուի, այսինքն մէյ մը ջրի՝ որ Արիւնաջրոյ կ'ըսուի մէյ մ'ալ հաստատուն՝ որ ջրի մասին երեսը կը լողայ: Աս սառած մասն արեւան մէջ դրուելու ամէն թեւեղութեամբ նիւթն է որ արեւան գնդակներն իրեն հետ կը միացնեն եւ կը թանձրանայ: Թեւեղութեամբ նիւթը գոյն չունի, Ե. եթէ արիւնն աւելի կտորով մը ժքթուի, իբրեւ ճերմակ գերձանի կտորներ, անոր վրայ կը պլլուի: Եթէ արիւնաջրոյն եռացուի, իր մէջը գտնուած ջուր սպիտակուցը կը պնդանայ: Պշտոր հեղուկ մ'եթէ արեւամբ խառնուի եւ եռացուի, ձուր սպիտակուցը տաքութեամբ պնդանալու ժամանակ, զանիկայ պշտորով մարմիններուն հետ կը միանայ եւ պշտոր հեղուկը բոլորովին կը զտուի: Ասոր համար շաքարի գործարանաց մէջ՝ սեւ շաքարը զտելու եւ մաքրելու համար եղան արիւն կը գործածեն:
Արեւան գնդակներ	13,5	
Թեւեղութեամբ նիւթ	0,3	
Ջուր ճերմակուց	6,7	
Աղ	0,9	
Իւղ	0,4	
	100,0	

Արեւան մէջ լուծուած աղն հասարակ աղ եւ Լուսաբերութիւն կիր է, որմէ, ինչպէս վերն ըսինք մարդուն ոսկրները կը կազմուին: Աս նիւթերէն զատ

Արեւան մէջ լուծուած աղն հասարակ աղ եւ Լուսաբերութիւն կիր է, որմէ, ինչպէս վերն ըսինք մարդուն ոսկրները կը կազմուին: Աս նիւթերէն զատ

արեան մէջ քանի մ'ուրիշ նիւթեր ալ կան, բայց առհասարակ այնչափ քիչ քանակութեամբ են որ շատ դժուար է անոնց ճիշդ չափն իմանալ: Ասոնց մէջ մտադրութեան արժանի է իռլը՝ որ պղտիկ կաթիլներու ձեւով՝ պաղած արեան երեսը կը լողայ:

Ասոնցմէ յայտնի կը տեսնենք որ արեան մէջ ան առանձին նիւթերը կը բովանդակին՝ որոնցմէ կազմուած են մարմնոյն զանազան մասերն. այսինքն թիւրակերպ անոթ եւ Զոռի սպիտակոտ, որոնք Մասններն ու մորթը կը կազմեն. Լուսաարեւորթոն կիւր, ոսկրը ներուռն կազմութեան համար, իռլ եւ ուրիշ քանի մը նիւթեր, որոնք մարմնոյն ուրիշ մասերուն կազմութեան կը ծառայեն: Ուստի եւ արիւնը մեր մարմնոյն բուն սնուցիչ հեղուկն է, եւ հաստատութեամբ կըրնանք ըսել թէ անոր (մարմնոյն) ամէն մէկ մասն աւրիւնէ կազմուած է: Բայց որպէս զի արիւնն իր պաշտօնը կատարէ եւ մարմնոյն ամէն կողմը նոր մասեր կազմէ, հարկ է որ անդադար շարժման մէջ ըլլայ եւ մարմնոյն ամէն կողմն հասնի: Աս բանս զանազան երակաց ձեւերով կ'ըլլան:

Ա. Հնչերակներ:

Շնչերակները մեծ ձգականութիւն ունեցող խողովակներ են: Ասոնք իրենց սկիզբը Սրտէն կ'անուան որ կրծոց մէջ գտնուող սնամէջ եւ զանազան խորշեր բաժնուած մասն մըն է: Հնչերակաց մէջ բովանդակած հեղուկը լրթագոյն կարմիր արիւն է, իրենց պաշտօնն է աս արիւնը մարմնոյն ամէն կողմը տանիլ: Ասոր համար Սրտին ձախ խորշէն ելող Արտերակներու ըսուած շնչերակն անմիջապէս զանազան մեծ ճիւղեր կը բաժնուի, որոնցմէ ալ եւ ձախ կոկորդի շնչերակները վզին երկու կողմանէ դէպ ի գլուխ կ'ելնեն: Գէպ ի բազուկները կ'երթան ալ եւ ձախ Բազկաց շնչերակներն: Ան տեղն ուր աս ճիւղերը աւազերակէն կը սկսին բռնանիլ կամ ելնել, ասիկայ աղեղն ձեւով դէպ ի վար կը գտնայ, եւ իր զանազան կողմերէն դէպ ի փորձողիք շատ ճիւղեր կ'արձակէ մինչեւ որ ինքն ալ ազգեր կողմերը երկու Զոռի շնչերակներու կը բաժնուի: Աս գլխաւոր ճիւղերէն դարձեալ բազմաթիւ ճիւղեր կ'ելնեն՝ որոնք նոյնպէս շատ պղտիկ ճիւղեր կ'արձակեն, եւ այսպէս շնչերակներն այնպիսի բարակ եւ իրարու հետ ցանցի ձեւով միացած ճիւղերու կը բաժնուին՝ որ միայն մանրագետով (սոշորացոյց) կրնան տեսնուիլ, եւ աս պատճառաւ Սրտակերպ անոթներ կը կոչուին: Ասոնք անմիջապէս Արտերակներու կ'անցնին: Կեծապոյն Շնչերակներն անդամոց ներքստապոյն կողմերը կը գտնուին եւ աղէկ պատասպարուած են: Ան տեղերն ուր ասոնք մարմնոյն երեսին մօտ են, իրենց մէջի արեան շարժումը դրսէն իրեւ թեթեւ ցնցում մը կը զգացուի: Աս ցնցումը զոր Երակի զարկ կ'անուանենք, աւելի եւս յայտնի կ'իմացուի, եթէ մատի մը ծայրն այսպէս մարմնոյն երեսին մօտ գտնուող շնչերակի մը դպցընենք: Կոկորդի երկու շնչերակներն եւ անկէ աւելի

Բազկի շնչերակները՝ դաստակին մօտերն աս զարկն յայտնի զգալ կու տան:

Մեծ շնչերակաց վնասուիլը կենաց մեծապէս կը վնասէ. վնաս զի արիւնը սրտէն սաստիկ մղմամբ անոնց մէջ կ'երթայ եւ այսպէս նոյն վնասուած տեղէն դուրս թափուելով՝ կրնայ մարմինը բոլոր արիւնը կորսնցնել: Այսպիսի դժբախտութեան մը ժամանակ, մինչեւ բժշկական օգնութեան հասնիլը պէտք է վնասուած տեղը վերքէն քիչ մը վեր պինդ կապել կամ ճնշել, որով արեան դուրս հոսիլը կ'արգելուի:

Բ. Արեան երակներ:

Այս եւ արակները բարակ մաշանման խողովակներ են, որոնք շնչերակաց ճիւղերուն նուրբ ծայրերէն կ'ելնեն եւ քիչ մը յառաջ երթալէն ետքն իրարու հետ կը միանան եւ հաստ ճիւղեր կը կազմեն. աս ճիւղերն ալ իրարու հետ միանալով՝ քանի մը գլխաւոր խողովակներ կը ձեւանան, որոնք կ'երթան երկու գլխաւոր Մեծ շնչերակներ ըսուած մեծ խողովակաց մէջ կը խառնուին: Աս վերջիններն արիւնը դարձեալ սրտին մէջ կը տանին (Պատկ. 4):

Արեան երակաց մէջ գտնուած արիւնն աւելի թուի գոյն ունի քան թէ շնչերակաց մէջինն: Արեան երակներն ըստ մեծի մասին մարմնոյն մորթին շատ մօտ կը գտնուին, այնպէս որ քիչ մը հաստերը մորթին տակէն կապուտակ գունով կ'երեւան: Աս երակաց դէպ ի երկայնութիւնը բացուած ճեղքուած մը, միայն թէ շատ մեծ չըլլայ, դուրս կը գոցուի, աս բանս յայտնի կ'երեւայ երակահատութեան (արիւն առնելու) գործողութեան մէջ, երբ որ առողջութեան պատճառաւ մարմնոյն մէջէն արեան մէկ մասը դուրս հանել հարկ կ'ըլլայ, եւ աս արեան երակներէն մէկը կը ճեղքուի (բազկին կամ ոտքին երակը): Նշարակին բացած վերքը թեթեւ մը կապելով՝ քիչ ժամանակուան մէջ նորէն կը գոցուի:

Գ. Ծծիլ երակներ կամ Աւշի անոթներ:

Մարմնոյն գրեթէ ամէն կողմը թէ անմիջապէս մորթին տակ եւ թէ աւելի խորունկ կը տարածուին ծծիլ երակները կամ Աւշի անոթները: Ասոնք շատ բարակ եւ թափանցիկ խողովակներ են, որոնք զանազան գործարանաց մէջէն սաստիկ նուրբ ճիւղերով կը սկսին կամ կը բռնանին, եւ որչափ որ կը յառաջանան, իրարու հետ կը միանան, հաստ ճիւղեր կը կազմեն եւ զանազան տեղեր երակներու մէջ կը խառնուին: Ծծիլ երակաց բովանդակած հիւթն որ Անի կը կոչուի, թափանցիկ ու տկար դեղին գունով հեղուկ մըն է, որուն մէջ՝ մանրագետով զննելով՝ անդուի, գնդակերպ հատիկներ կը տեսնուին, սակայն ասոնք արեան գնդակներէն քիչ մ'աւելի պղտիկ են:

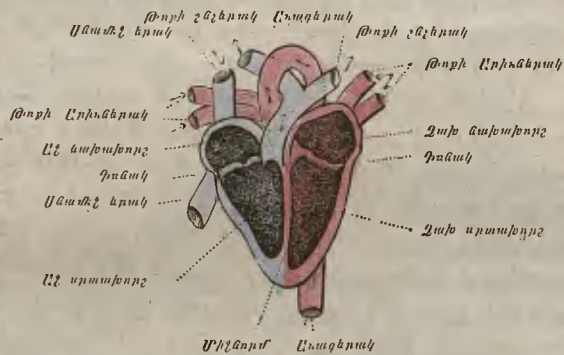
Ամենէն աւելի էական են ան Աւշի անոթներն՝ որոնք աղեաց մէջէն կը ծագին (կը բռնանին): Նախնի թաց հատուածին մէջ (Տես Թիւ 19, Երես 150)

ըսինք թէ նրբազեաց բոլոր երկայնութեամբն սպըն-
գանման անօթներ կան. աս անօթներէն բարակ խո-
ղովակներու ձեւով կը բուսնին բազմաթիւ Աւշի ա-
նօթներ, որոնց պաշտօնն է մարսողութեամբ կազ-
մուած Սննդեան հիւթը ծծել, եւ աս պատճառաւ
խողովակները նաեւ Ծծիչ երակ կ'անուանուին: Ասոնք
նախ ազեաց բոլորովը պատող Միջնդերաց (փորի
թաղանթին մէկ ծալքը) զանազան ճիւղեր կը բաժ-
նուին, եւ ետքը կուրծքին վերի կողմը միանալով՝ մեծ
խողովակ մը կը ձեւանան՝ որ կրծոց կաթմակիտ կը
կոչուի: Ազեաց մէջէն ծծուած կաթնակերպ հիւթն
իր ընթացքն ըրած ժամանակն անդադար փոփոխու-
թիւն կը կրէ, որով երթալով արեան նմանութիւն
կ'առնու:

Արեան շրջանը:

Արեան բովանդակ շարժման միջավայրը կամ
կենդանութիւնը Պիրտն է: Պատկեր 4. կը ցուցնէ անոր

Պատ. 4.

վերէն ի վար ձեղքուած կէս մասն: Ինչպէս ասոր
մէջ յայտնի կը տեսնուի սիրտն իր բոլոր երկայնու-
թեամբը Միջնդերակ մ'աջ եւ ձախ Սրտախորշերու
բաժնուած է, եւ ասոնց ամէն մէկը մէյմէկ նախա-
խորշեր ունի. (աջ նախախորշ եւ ձախ նախախորշ),
որոնք մէյմէկ դռնակով բաժնուած են, այնպէս որ
աս դռնակաց բացուելով՝ իւրաքանչիւր Սրտախորշ իր
նախախորշին հետ հաղորդութիւն կ'առնենայ:

Սիրտը սնամէջ մասն մըն է որ ամփոփելու եւ
ընդարձակելու կարողութիւն ունի, որով իր ներքին
պարսպ միջոցը կը մեծնայ եւ կը պզտիկնայ: Եթէ աս
պարսպ միջոցն արեամբ լեցուած մտածենք, սրտին
ամփոփուած ժամանակն՝ ան արիւնը կը ճնշուի եւ
ան խողովակաց (երակաց) մէջ կը մղուի՝ որոնց ծա-
լերը կամ բերանները սրտին հետ կը հաղորդուին:
Աս խողովակներուն (երակներուն) գլխաւորները, քա-
նի մը պզտիկները չհամընկնելով, ութ հատ են: Սակայն
արիւնը՝ սրտին ճնշուած ժամանակն աս խողովակաց
ամէնուն մէջ չի մղուիր, այլ միայն անոնցմէ երկու-
քին մէջ կ'երթայ: Ասոր պատճառը թէ շնչերակաց
եւ թէ արիւն երակաց մէջ գտնուող դռնակներն
են, որոնք ջրհաններուն դռնակին նման, կը բացուին
երբ որ ճնշող հեղուկը մէկ կողմանէ կու գայ, ինչ-
պէս 5. Պատկերին մէջ կ'երեւայ, եւ կը գոցուին:

Պատ. 5. Պատ. 6. Եթէ հեղուկը նոյն կողման հա-
կառակ ուղղութեամբ գայ. Պատ. 6: Սրտին ամփոփուած ժամանա-
կը միայն երկու շնչերակաց դռ-
նակները կը բացուին, իսկ արեան
երակաց դռնակները կը գոցուին:

Սակայն սիրտն ինչպէս նաեւ
ամէն մասնները, միայն որոշեալ
ժամանակ մ'ամփոփուած վիճակի մէջ կընայ մնալ,
անկէ ետքը նորէն կը տարածուի կամ կ'ընդարձակի,
եւ նոյն ժամանակը շնչերակաց դռնակները կը գո-
ցուին, եւ արեան երակաց դռնակները կը բացուին,
որով արիւնը նորէն սրտին մէջ կը դառնայ: Սիրտն
աս կերպով անդադար կ'ամփոփուի եւ կ'ընդարձակի,
եւ աս շարժումը Սրտի թնկիւն կ'անուանենք: Հասա-
րակօրէն սիրտը մէկ րոպէի մէջ 70 թնդիւն կ'ընէ:
Կամ 70 անգամ կ'ամփոփուի ու կ'ընդարձակի. սակայն
տղայութեան, կամ մարդուն պալպիւթեան եւ քանի
մը տեսակ հիւանդութեանց, մանաւանդ տենդի ժա-
մանակ աս թնդիւնը վարկենի մը մէջ մինչեւ 100ի
կը հասնի:

Սիրտը մի եւ նոյն ժամանակ երկու գործք կը
կատարէ. այսինքն՝ նախ սննդեան համար հարկաւոր
արիւնը մարմնոյն ամէն կողմը կը խրկէ, եւ անկէ
դարձեալ թխակարմիր արիւնն ետ կ'ընդունի, եւ եր-
կորդ աս թխակարմիր արիւնը թոքին մէջ կը մղէ,
ուր անիկայ (արիւնն) օդին հետ միանալով՝ դար-
ձեալ լրիւ կարմիր գոյն կ'առնու: Առաջին գործողու-
թիւնը Մեծ շրջան իսկ երկրորդը Փոքր շրջան կը
կոչուի:

Արեան Մեծ շրջանը սրտին ձախ կողմէն կը
սկսի: Իր ամփոփուելովը ձախ սրտախորշէն լըր-
թակարմիր արիւնը աւագերակին (Պատկ. 4.) մէջ
կ'երթայ եւ անոր ճիւղերուն ձեռքով մարմնոյն ա-
մէն կողմը կը տարածուի: Երբ որ սիրտը նորէն
կ'ընդարձակի կամ կը տարածուի, նոյն արիւնն՝ որ
Արեան երակաց մէջ շրջան ընելով՝ թխակար-
միր (մաւթ կարմիր) գոյն մ'առած է, երկու Սնա-
մէջ երակներուն միջոցաւ դարձեալ՝ սրտին աջա-
կողման նախախորշը կը մտնէ եւ անկէ աջ սրտա-
խորշը կ'երթայ:

Արեան Փոքր շրջանը՝ Սրտին եւ թոքին մէջ կը
կատարուի: Այսինքն ան թխակարմիր արիւնն որ Սր-
տախորշը դարձած է, երկու ճիւղ բաժնուած մեծ
շնչերակի մը ձեռքով՝ որ թոքի ջնջիլակ կ'անուա-
նուի, թոքին մէջ կ'երթայ: Հոն դարձեալ իր թուխ
գոյնը լուրժ կարմրի կը փոխուի, եւ երբ որ սիր-
տը նորէն կ'ընդարձակի, երկու թոքի ալիւմենակ
ըսուած խողովակաց ձեռքով սրտին ձախ նախախորշը
կը դառնայ եւ անկէ ձախ Սրտախորշն անցնելով՝
դարձեալ կը սկսի իր Մեծ շրջանն ընել: Աս կերպով
մեր մարմնոյն մէջ գտնուած բովանդակ արիւնն ան-
դադար շարժման մէջ է եւ իր Մեծ ու Փոքր շըր-
ջանը կ'ընէ:

Պէտք է շարունակուի:

ՄԱՂԱՐ ՄԱՍԿՈՒՆԵՐ

Բ. ԱՐՄԱՆ ԺԱՂԱՅԻՆ

Դիորգենի (Dahlia. ԵՐԵՂ ԼԵՆԵ)

Ա գեղեցիկ ծաղիկն՝ որ 30 տարիի չափ յառաջ Մեքսիկայէն Եւրոպա բերուած է, հիմայ հազարաւոր տեսակներ ունի եւ ամառուան ու աշնան ժամանակ պարտիզաց դիւտաւոր զարդերէն մէկն է: Գեանախնձորի նման արմատները 3—8 սանաչափ բարձր բոյս կ'արձակեն, որուն բաղմամբ ծիւ ծիւղերուն ծայրը՝ կը բացուին մեծ, գոյնզգոյն, աւարդաձեւ ծաղիկները: Գէորգենին գրեթէ ամէն տեսակ հողի մէջ կ'աճի, սակայն իրեն ամենէն յարմար եւ անդաւարար հողն է, մաս մը գետի աւաղ, մաս մը կախուղ կաւ եւ մաս մը փոտած փայտի հող. առ հողին մէջ տունկը շատ կ'աճի եւ կանուխ կը ծաղկի: Մեծ արմատները տնկելու համար բացուած փոսերը 15 մասնաչափ ընդարձակ եւ նոյն չափ խորունկ պէտք են ըլլալ: Տաք եւ արեւկայ օրեր տնկերն առատ ջուր կ'ուզեն, իսկ շարունակ տաք ու չոր ընաղ տեղեր՝ տնկերուն փոսին երեսը մամուլ (խոռան) ծածկելու է, որպէս զի խոնաւութիւնն երկայն ժամանակ մնայ եւ արմատները շատ չաղքանան:

Գէորգենին թէ՛ Սերմով թէ՛ Արմատ բաժնելով եւ թէ՛ Աղւարայով կը բաղմանայ: Ա. Առաջին կերպով՝ նոր տեսակներ յառաջ կու գան: Սերմը կամ Մարտին մեծ ընձանակներու կամ ջերմանոցներու (serre) մէջ, եւ կամ Մայիսին հասարակ ածուի մը մէջ պէտք է ցանել: Սերմերը շատ քիչ հողով ծածկելու եւ քիչ ջրելու է: Երբ որ ջերմանոցի կամ ընձանակի մէջ ցանուածները բաւական կը մեծնան, զգուշութեամբ հանելու եւ կախուղ ու զօրաւոր հող ունեցող ածուի մը մէջ իրարմէ հեռու արնկելու է: Ցունկն աճելու սկսած ժամանակը տկար ծիւղերը փրցընելու է եւ միայն ամենէն զօրաւոր ծիւղը պէտք է թողուլ: Բայց որպէս զի հովը զանկիայ չկուորէ, քովը գաւազան մը տնկելու եւ անոր կապելու է: Հասարակ ածուի մէջ ցանուած սերմերուն տնկերն իրենց տեղը թող կը տրուի. ասոնք հասարակօրէն Սեպտեմբերի մէջ կը ծաղկին, իսկ ջերմանոցի մէջ տնկուածներն Օգոստոսի մէջ: Աշնան, երբ որ առաջին պտղերը կը սկսին, գէորգենի տնկերը գետնէն 6 մասնաչափ վեր պէտք է կտրել, եւ արմատները հողին զգուշութեամբ հանելով՝ զով բայց սառեւէն ապահով տեղ մը գնելու է որպէս զի քիչ մը չորնան, անկէ ետքը չոր մասնի կամ գետնատան մէջ պէտք է գնել ու չոր աւաղով ծածկել: Արմատներն հողէն հանելու ժամանակ պէտք է զգուշանալ որ անոնց գնդակներուն վերին բարակ տեղերը կամ վիզերն՝ որոնցմով իրարու հետ կպած եւ մէկ ամբողջ մը ձեւացած են, չկտրին: Գարձեալ արմատները հողէն հանելէն ետքն՝ անոնց վրայ կպած հողը պէտք է հանել այլ թող տալու է որ անիկայ արմատներուն վրայ չորնայ: Առ հողն արմատոց հիւթը կը պահպանէ, եւ թող չկտար որ բոլորովին չորնան կամ թոռմին: Գարնան երբ որ ալ պտղէ (գետնները սառելէն) վախ չըլլար. արմատները գարձեալ վերն ըստած կերպով պարտեղը տնկելու է:

Բ. Արմատները բաժնելով բաղմացընելու համար պէտք է քննել թէ անոնց որ կողմը աչքեր կը գտնուին,

առ աչքերն արմատներուն միայած տեղոյն վերի կողմը կ'ըլլան, եւ չէ թէ գեանախնձորի պէս նոյն իսկ գնդակներուն վրայ: Առ պատճառաւ, որպէս զի աչքերն յայտնի տեսնուին պէտք է սպասել մինչեւ որ գարնան սկսին աչքերը ծլիլ եւ յայտնի երեւալ. անկէ ետքն արմատներն այնպէս բաժնելու է որ ամէն մէկ բաժնին վրայ մէյմէկ կամ երկերկու աչքեր մնան: Արմատներն այսպէս բաժնելու դործողութիւնը խոնաւ կամ ամպոտ օր մը պէտք է ընել, եւ բաժնուած մասերը զատ զատ միջին մեծութեամբ ընձանակներու մէջ տնկել:

Գ. Գէորգենին նաեւ Աղւարայով (բալթաբա) շատ դիւրաւ կը բաղմանայ, եւ առ կերպը մանաւանդ գեղեցիկ տեսակները շատով բաղմացընելու համար կը դործածուի: Մայիս ամսոյն մէջ ընէն եւ կամ մեծ ծիւղերէն նոր բուսնելու սկսած ծիւղերը սուր դանակով մ'այնպէս կտրելու է որ ընին մէկ մասը ծիւղին վարի կողմը մնայ եւ ոտք մը ձեւանայ. առ կտրուած ծիւղերը կամ աղւարաններն որոնք գտնէ երկու տերեւ պէտք են ունենալ, շատ պզտիկ ընձանակներու մէջ պէտք է տնկել եւ արեւ չառնող տեղ մը գնել: Երբ որ կը սկսին արմատ տալ եւ աճիլ, զերեքը հետզհետէ օդի եւ արեւի վարժեցընելու է, եւ բաւական մեծնալէն ետքը գետնի տնկելով՝ սերմէ յառաջ եկած գէորգենիներու պէս մշակելու է:

Գէորգենիի սերմ առնելու համար, ամենէն յառաջ բացուած ծաղիկներ պէտք է տնկին վրայէն կտրել, որովհետեւ ասոնց տուած սերմերը ընտիր ու հասուն կ'ըլլան: Երբ որ սերմերը կը հասունանան, զոնոնք պէտք է ժողվել. բայց ոչ ծաղկող տեսակներուն սերմերը, զեռ ծաղիկն բաժակը կամ սերմնարանը կատարեալ չորցած ալ կրնայ ժողվուիլ: Սերմը ժողվելէն ետքն աղէկ պէտք է չորցընել եւ այնպէս պահել:

Եթէ գէորգենին ընձանակի մէջ ծաղկեցընել կ'ուզուի, արմատները կամ սերմէ բուսած մատաղ տնկերը բաւական աճելէն ետքը միջակ մեծութեամբ ընձանակաց մէջ պէտք է տնկել, եւ իրենց քովերը գաւազաններ տրնկելով՝ կտրելէն պահպանել: Տնկերն առ ընձանակաց մէջ 3—4 սանաչափ կը մեծնան եւ գլխաւոր ծիւղին վրայ 3 մինչեւ 4 հատ ծաղիկ կը բուսան: Միւս կողմնական ծիւղերը զեռ իրենց նոր բուսած ժամանակը կտրելու է որպէս զի արմատին բոլոր զօրութիւնը գլխաւոր ծիւղին երթայ: Եթէ կ'ուզուի շատ կանուխ գէորգենիի ծաղիկ ունենալ, արմատները Փետրուարի կամ Մարտի մէջ ընձանակներու մէջ պէտք է տնկել եւ տաք խցի կամ ջերմանոցի մէջ գնելով՝ աճեցընել: Այսպէս աճած տնկերը Մայիսին սկիզբն երբ որ ալ պտղի վախ չըլլար, զգուշութեամբ իրենց հողովը հանելու եւ պարտեղը տնկելու է, որով հասարակ ժամանակէն շատ յառաջ կը ծաղկին:

— 33 —

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ԵՒ ԶՈՒՍՐԺԱՆԻՔ

Ամենէն մեծ աղամանդին ներկայ վիճակը:

Քանի մ'ամիս յառաջ, (Տեւ Եւրոպայի 18 թուոյն Մանրալոց մէջ) Լայպպիս քաղաքը մեծ աղամանդ մ'երեւան ելած էր, որ մինչեւ հիմայ երկրիս վրայ գտնուած ամէն աղամանդներէն մեծն ու պատուականը կը համարուէր: Աս քաղաքը Տիւրքաւա անուամբ Բորգուկայցի հաղարապետ մ'Ամերիկայէն Եւ-

րոպա բերած եւ Փարիզի ԱՖէ-է-Մ ըստած ժողովքին գիտականաց ցուցուցած էր, որոնք քարը քննելով հաստատած էին թէ ստոյգ յիշուած տեղը գրինք) Պրագիլայի կառավարութեան ինդրերով աւստրիական ոստիկանութիւնը ղեկը բռնեց եւ Վիէննա տարաւ, որովհետեւ կը կարծուէր թէ աս քարս երեք տարի յառաջ Պրագիլայ գողցուած մեծ աղամանն է։ Սակայն քննութիւնները ցուցուցին թէ ասիկայ նոյնը չէ, եւ հազարապետն ազատ թող տրուեցաւ, ու սկսաւ իր քարին գնով փնտռել, աս գործքին գլխաւոր գործակիցներէն մէկն էր Լայպպիցի վաճառական մ'որ ծախուած գումարէն հարկւրին 8 պիտ'որ առնուր։ Աղամանքին վերջին գինն 2,500,000 Ֆրանք որոշուեցաւ, որմէ Տիւրքազա 1,600,000 պիտ'որ առնուր, իսկ մնացածը Փարիզի մէջ վաճաղան մարդկանց որոնք քարը քննելու աշխատած էին, պիտ'որ բաժնուէր։ Սակայն այս ամենայն յոյսերն եւ հաշիւները Վիէննայի հանքաբանական ժողովքի գահերէց Հայտնիներ ուսուցչին քննութեամբ բոլորովին ի գերեւ ելաւ։ Աս գիտունը քարն աղէկ քննելէն ետքն անոր աղամանը ըլլալը բոլորովին մերժեց եւ ցուցուց թէ անիկայ առ առաւելն 100 ֆիորին արժող տալովին մը կամ վանդին (դէլէ) մըն է։ Աս որոշման վրայ քարը գնել ուղղորդեն ետ կեցան։ Տիւրքազա իր ակն պատուականն հետն առած՝ Վենետիկ դնաց ուր պատուական ականց առուտուրը շատ մեծ ըլլալով՝ կը յուսար որ իր գոհարը գնող մը կը գտնուի, եւ զանիկայ երեւելի ակնավաճառի մը ցուցուց, որ յանձն առաւ քանի մը հոգւոյ ընկերութեամբ զանիկայ գնել, բայց իր սուր աչքն անմիջապէս իմացաւ թէ քարն աղամանի յատկութիւնները ունի։ Ան ժամանակն հազարապետն յանձն առաւ որ իր քարն աղամանի ճախարակ ըստած գործիքով քննուի, եւ Սեպտեմբերի 13ին բաղմամբ վիպից առջեւ քննութիւնը կատարուեցաւ։ Կարծեալ աղամանը շիկացուէն (կրակի պէս կարմրեալ երեւելէն) ետքը գործիքին մէջ դրուեցաւ եւ իր վրայ եղած ճշմարէտ երկու կտոր եղաւ որով յայտնի երեւցաւ թէ քարն աղամանի չէր։ Տիւրքազա յուսահատութենէն նոյն իրիկուն ժամը 11ին Ռիւ-դէ-Սէ-Լէ-Մի ըստած տեղէն ինքզինքը ծով նետեց։ Սակայն հոն գտնուողները փութով զննքն ազատեցին եւ հիւանդանոց տարին, ուր իր վրայ հսկողութիւն կ'ըլլայ։ Միլիոնաւոր արժէք ունեցող կարծեալ աղամանը դարձաւ եղաւ քանի մը դահեկանի հասարակ հանքային վանակն մը։

Աւստրիայի մէջ չաքորահանութեան յառաջադիմութիւնը։

Աւստրիական կայսրութեան մէջ ճակնդեղէ (բանջար) չաքոր հանելու գործարանն առաջին անգամ 1830ին շինուեցաւ։ Տասը տարի ետքը (1841ին) տէրութեան զանազան գաւառներուն մէջ 71 այսպիսի գործարաններ կային, որոնք տարին 1,900,000 կենդինար ճակնդեղ կը գործածէին։ 1851ին գործարանաց թիւն 92ի հասաւ որոնց մէջ 3,800,000 կենդինար ճակնդեղէ չաքար կը հանուէր։ Աս տարուան հունձքէն ետքը պաշտօնական հաշիւները ցուցուցին թէ հիմա Աւստրիայի մէջ 109 չաքարի գործարաններ չաքորահանութեան կը զբաղին եւ 10,551,000 կենդինար ճակնդեղ կը գործածեն, որոնցմէ 685,000 կենդինար անդուտ չաքար կը հանուի։ Իսկ օտար երկիրներէն Աւստրիա եկող չաքարը 469,200 կենդինար է, որով կայսրութեան մէջ գործածուած բովանդակ չաքարն 5 մասին գրեթէ երեքն երկրին մէջէն կ'ելլէ։

Իմաստուն հանի մը։

Պառաւ մ'իր թռուներէն մէկուն անգաղար խրատ կու տար որ ծխելէն (մուկ քաշել) դադրի։ Ծուռը կ'ըսէր ուրիշ շատ փնտմներէն զատ կեանքը օտարի կը կարճեցընէ։ «Բայց իմ հաւս, պատասխանեց պատանին, որ այնչափ օտարի կը ծխէ, եթմանաւուն տարուան հասած է եւ դեռ ողջ առողջ է»։ Այո, ըսաւ պառաւը, բայց եթէ անիկայ ան մնալութիւնը չունենար, հիմա ութսուն տարուան եղած էր։

Նորակերպ սունկ մը։

Անգղիացի աշուական մը ճամբորդութեան ժամանակ Գաղղիական պանդոկ մ'իջնալով՝ ուղեց սնկի (ֆալսե) կերակուր մ'ուտել եւ սպասաւորներէն մէկուն պատուիրեց որ պատրաստել տայ։ Բայց որովհետեւ գաղղիներէն աղէկ չէր գիտեր, սնկին անունն անգղիներէն կ'ըսէր, եւ պարսպ տեղ կը ջանար զանիկայ սպասաւորին հասկըցընել։ Վերջապէս աս հնարքը գտաւ։ Վառաւրանին մէջէն ածխոյ կտոր մ'առաւ եւ պատին վրայ սնկի պատկեր մը նկարեց։ «Հիմա հասկըցայ», ըսաւ սպասաւորն եւ փութով սենեկէն դուրս ելելով՝ հովանոց (օֆել) մը բերաւ։

Տ Ն Տ Ե Ս Ե Կ Ը Ն

ԿՈՏՐԸՆ ԸՄԲԵՆԵՐԸ ԿՈՏԸՆԵԼՈՒ ՅԱՂԸՆ

Հասարակ սոսինձը (Բո-Ֆէ-Լ) պաղ ջրով թրջելու է մինչեւ որ կատարեալ կակղնայ, եւ ետքը կրակի վրայ պէտք է հալեցընել։ Ասոր մէջ այնչափ նոր մարած կիր պէտք է խառնել որ ջրի խմոր մը դառնայ։ Կպցընել ուղուած ամանները, նախ քիչ մը պէտք է տաքըցընել եւ աս խմորէն կամ շաղախէն (փօփ-ֆ) անոնց կտորած տեղը քսելէն եւ կտորներն իրարու քով դնելէն ետքը, շուանով աղէկ պէտք է կապել։ Այսպէս կապած ամանները քիչ մը ժամանակ հանդարտ պէտք է թողուլ որ շաղախը կատարեալ չորնայ, եւ ետքն իրենց կապը քակելով՝ շաղախին կապած տեղէն դուրս մնացած մասերը՝ դեռ կատարեալ չորացած՝ թաց լաթով պէտք է սրբել եւ մաքրել, որովհետեւ ասոնք չորնալէն ետքը շատ դժուարաւ ամանէն կը բաժնուին։ Աս շաղախը չորնալէն ետքն այնպէս կը կարծրանայ որ ջրով ամաններն չիրւծուիր։ Թէ յաճապակէ թէ հողէ եւ թէ մետաղէ ամաններն աս շաղախով կրնան կպցուիլ. նաեւ փայտի վրայ քար եւ կամ քարն ու փայտը մետաղաց վրայ կպցընելու աղէկ կը ծառայէ. նաեւ ասով երկու մետաղ իրարու հետ աղէկ կը կպչին, մանաւանդ երբ որ մէջը քիչ մ'ալ ծծմբայ (սէ-սէ-թ) փոշի խառնուի։

ԽԱՂՈՂՆ ԵՐԿԱՄԵ ժԱՄԸՆԿ ՊԸՆԵԼՈՒ ԿԵՐՊ

Հողէ կարասի (սէ-ֆ) մը յատակն երկու մասնաւոր թանձրութեամբ կորեակ (սէ-թ) կամ թեփ (սէ-ֆ-թ) պէտք է լեցընել. ասոր վրայ խաղողի ողկոյզներն այնպէս շարելու է որ իրարու չգպչին. անկէ ետքը նոյն խաղողները թեփով կամ կորեկով բոլորովին ծածկելու է։ Աս թեփին կամ կորեկին վրայ դարձեալ կարգ մը խաղող պէտք է շարել եւ թեփով ծածկել, եւ աս կերպով շարունակելու է մինչեւ որ կարասը մինչեւ վեր լեցուի։ Ամենէն վերջի կարգը քանի մը մասնաւոր թանձր թեփ կամ կորեակ պէտք է ըլլայ։ Այսպէս լեցուած կարասին բերանը քարէ կամ փայտէ կափարջով (սէ-ֆ-թ) մը զոցեղէն ետքն, անոր քովը մնացած ծակերը շաղախով * պէտք է ծեփել եւ անոր վրայ թուղթ կպցընել որպէս զի օդին ներս մտնելը բոլորովին արգելուի։ Խաղողը կարասին մէջ դնելէն յառաջ դէթ օր մը հովոտ շուք տեղ մը պէտք է դնել որ իրեն խոնաւութիւնը չորնայ. նոյնպէս ողկոյզներուն վրայ զանուած փտած հատերն զգուշութեամբ հանելու է որ իրենց խոնաւութեամբ միւս խաղողները չփտեցընեն։ Խաղողն աս կերպով մինչեւ երկու տարի բոլորովին թարմ եւ այգիէն նոր քաղուածի պէս կը մնայ, յայտնի է թէ, եթէ գործողութիւնն աղէկ կատարուի։

* Աս շաղախը կտուտի իւղով (սէ-թ-թ) խառնուած կուրճ (սէ-թ-թ) կամ սոսնձախառն կիր (տես վերի հատուածը) կրնայ ըլլալ։